

MAHMUDXO‘JA BEHBUDIYNING “IKKI EMAS, TO‘RT TIL LOZIM”
NOMLI MAQOLASIDA TILNING XUSUSIYATLARI

*O‘zbekiston xalqaro islom akademiyasi
Magistratura bo‘limi “Matnshunoslik va
adabiy manbashunoslik” mutaxassislik
1-kurs magistranti Saidmalik Maryam
Ilmiy maslahatchi: A.To‘xtanazarov*

Tarixdan ma'lumki, nafaqat Rossiya imperiyasi davrida, balki sobiq Sovet ittifoqi tuzumi davrida ham xalqimiz o'z ozodligi, ilm-ma'rifati, tili, dini, madaniyati, urf-odatlarini hamda qadriyatlaridan mahrum holda yashashga mahkum qilindi. XIX asr oxirlari XX asr boshlarida jadid ma'rifatparvarlari tomonidan ilgari surilgan muhim masalalardan bir bu – til masalasidir. Milliy tilni saqlab qolish – xalq ma'naviyati va madaniyatini saqlab qolish demak. Bugungi kunda dunyo mamlakatlarining 75 foizida milliy tilni himoya qilish maqsadida tilga oid davlat siyosati mavjud¹. Milliy tilning saqlanishi hamda uning qadr-qimmati ana shu xalqning taraqqiyoti va kelajak taqdirini belgilaydi. U xalqni birlashtiribgina qolmay, har bir millat madaniyatining o'zagini tashkil etadi. XIX asrning oxirlarida dunyo tamaddunida bo'layotgan ulkan madaniy-ma'rifiy va ijtimoiy-siyosiy o'zgarishlar sekinlik bilan bo'lsa-da, Turkiston o'lkasi hayotiga ham kirib kela boshlagan edi².

Dunyo ilm-fanida jadidchilik harakati, jadid adabiyotiga doir eng yangi ilmiy izlanishlar olti yo'nalishda olib borilmoqda³:

- Birinchi yo'nalish: jadidchilik falsafasi va mafkurasi;
- Ikkinchi yo'nalish: jadid ziyolilari ko'targan muammolar;
- Uchinchi yo'nalish: jadid adabiyoti tarmog'ida she'riyat, nasr, dramaturgiya, adabiy tanqid masalalari;
- To'rtinchi yo'nalish: jadid matbuoti va noshirlik faoliyati;
- Beshinchi yo'nalish: xayriya va adabiy jamiyatlar, vaqflar, fondlar faoliyati, yangi adabiy harakatlar, shart-sharoitlar;
- Oltinchi yo'nalish: jadid teatri va san'ati, o'zbek jadid dramasi va she'riyati.

Ikkinchi tadqiqot yo'nalishi, jadid ziyolilari ko'targan muammolarni qamrab olgan bo'lib, bular: milliy, diniy, ijtimoiy jihatlar, til, imlo, maorif, xotin-qizlar masalalarini nazarda tutadi⁴. Ahamiyatli tomoni, bu kabi muammolarga yechim topish

¹ Narimonov B. Milliy tilni yo'qotmak millatning ruhini yo'qotmakdur // <https://yuz.uz/uz/news/milliy-tilni-yoqotmak-millatning-ruhini-yoqotmakdur>

² Ibragimov S.I. Jadidchilik harakati // Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. Volume 1. Elektron manba: www.oriens.uz. Aprel, 2021. – B. 120.

³ Nazarova Sh. “Uchinchi Renessans — jadidlar maslagi” // Yangi O'zbekiston № 227 (749), 2022 yil 5 noyabr'. <https://yuz.uz/file/newspaper/dc3650aa3d7478fbd53c5bf558bf1bf7.pdf>

⁴ Nazarova Sh. “Uchinchi Renessans — jadidlar maslagi” // Yangi O'zbekiston № 227 (749), 2022 yil 5 noyabr'.

jamiyatimizning kundalik hayotida bugun ham muhim o‘rin tutmoqda. Mahmudxo‘ja Behbudiy millatni ma‘rifatli qilish maqsadi bilan yangi usuldagi maktablar ochish va bu maktablar uchun darsliklar yaratish, matbuotni yo‘lga qo‘yish va shu orqali o‘zbek milliy tilini shakllantirish, adabiy til me‘yorlarini qaror toptirishdek dolzarb harakatlarga ulkan hissa qo‘shdi. Allomaning hozircha aniqlangan maqolalarining soni esa 300 ga yetadi⁵.

Alloma «Ikki emas, to‘rt til lozim», «Har millat o‘z tili ila faxr etar»⁶, «Til masalasi», «Sart so‘zi majhuldir», «Sart so‘zi ma‘lum bo‘lmadi» singari maqolalar yozgan. Xususan, «Ikki emas, to‘rt til lozim» maqolasi 1913-yilda yozilgan bo‘lib, o‘zi tashkil etgan «Oyina» jurnali (1913-yil 20-avgustidan nashr etila boshlangan) ning 1-sonida chop etilgan. Ushbu maqolada Behbudiy ko‘p tilni bilish har birimiz uchun muhimligi va shu orqali dunyoga chiqish mumkinligiga ishora qiladi. U o‘zbek tilidan tashqari fors-tojik, arab, rus va hatto Yevropa tillaridan birini bilish kerakligini ta‘kidlaydi. Maqolalarida xorijiy tillarni o‘rganishni siyosiy masala darajasiga ko‘tarib, bu Vatan manfaatini yo‘lida xizmat qilishga qodir ziyolilarni shakllantirishga yo‘l ochishi to‘g‘risida bayon etadi⁷. Har bir millatning o‘zligini anglashida, yosh avlodda milliy ong va tafakkurni shakllantirishda tilning o‘rni beqiyosdir⁸. Behbudiy bu maqolada “turkiy” til deganda mahalliy xalqning aksariyati so‘zlashadigan «o‘zbekiy» tilni nazarda tutadi. Unga ko‘ra, to‘rt tilning o‘rganishiga sabablar sifatida quyidagilarni keltiradi⁹:

- 1) “turkiy, ya‘ni o‘zbekiy” – Turkiston xalqining aksariyati so‘zlashadigan til;
- 2) “forsiy” – “madrassa va udabo tilidir. Bu kungacha Turkistonni har tarafindagi eski va yangi maktablarida forsiy nazm va nasr kitoblari ta‘lim berilib kelgandur”;
- 3) “arabiy” – madrasalarda o‘qitiladigan barcha shar‘iy kitoblar ushbu tilda;
- 4) “rusiy” – “zamon tijorat ishi, sanoat va mamlakat ishlari, hatto dini islom va millatga xizmat” qilishga yararlik zamona ilmini o‘rganish uchun.

“...Xulosa, bugun bizlarga to‘rt tilga tahrir va taqdir etguvchilar kerak, ya‘ni arabiy, rusiy, turkiy va forsiy”¹⁰. Mahmudxo‘ja Behbudiyning “Ikki emas, to‘rt til lozim” nomli maqolasi tilning inson hayotidagi va jamiyat rivojlanishidagi o‘rnini teran tushunishga qaratilgan asar hisoblanadi. Bu maqolada Behbudiy, avvalo, tilni faqat muloqot vositasi sifatida emas, balki insonning intellektual rivoji va madaniy

<https://yuz.uz/file/newspaper/dc3650aa3d7478fbd53c5bf558bf1bf7.pdf>

⁵ https://uz.wikipedia.org/wiki/Mahmudxo%CA%BBja_Behbudiy

⁶ Ushbu nomdagi maqola “Oyina” jurnalining 1914-yildagi 35-sonida chop etilgan. Manba: Abdurashidov Z. Jadidlar. Mahmudxo‘ja Behbudiy. – T.: Yoshlar nashriyot uyi, 2022. – B. 14.

⁷ Abdurashidov Z. Jadidlar. Mahmudxo‘ja Behbudiy. – T.: Yoshlar nashriyot uyi, 2022. – B. 101.

⁸ Boyzoqova U. Ona tilimizning qadri va qaddini yuksaltirish - barchamizning burchimiz // <http://til.gov.uz/uz/news-and-announcements/advisory/17>

⁹ Mahmudxo‘ja Behbudiyning til borasidagi qarashlari // <https://zamin.uz/uz/jamiyat/79822-mahmudxoja-behbudiyning-til-borasidagi-qarashlari.html>

¹⁰ Behbudiy B. Ikki emas, to‘rt til lozim // “Oyina” jurnali, 1913-yil 10-avgust. – №1. Tanlangan asarlar. Jild I. – T.: Akademnashr, 2018 – B. 396.

boyishida muhim ahamiyatga ega bo'lgan vosita sifatida ko'radi. Behbudiyning ushbu qarashi nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham o'ziga xosdir. U til o'rganishni zamonaviy davr talabiga mos keladigan taraqqiyotning asosi sifatida tushungan va bu masalada ko'plab misollar keltirgan. Masalan, Behbudiy arab va fors tillarini o'rganishni tarixiy va madaniy ildizlarni chuqur anglashning muhim vositasi sifatida ko'rsatadi. Shu bilan birga, rus tilini o'rganish orqali zamonaviy ilm-fan yutuqlaridan foydalanish, ingliz tilini esa xalqaro aloqalarda muhim vosita sifatida baholaydi. Bu qarashlarni boshqa jadidlarning asarlari bilan solishtiradigan bo'lsak, Behbudiy tilning faqat o'z milliy chegaralari bilan chegaralanmasligini, balki global miqyosdagi ahamiyatini ochib bergan. Behbudiyning "Ikki emas, to'rt til lozim" maqolasi boshqa jadidlarning ta'limga oid qarashlaridan tubdan farq qiladi. Masalan, Abdulla Avloniy o'zining "Turkiy guliston yoxud axloq" asarida ko'proq ma'naviyat va axloqiy tarbiyaga urg'u bergan bo'lsa, Behbudiy tilni ilmiy va madaniy taraqqiyotning strategik vositasi sifatida ko'radi. Behbudiy faqatgina ona tilining ahamiyatini emas, balki boshqa tillar orqali milliy taraqqiyotga erishish mumkinligini ham kengroq talqin qiladi. Bu jihat uni boshqa jadidlardan ajratib turadi. Behbudiyning zamondoshlari orasida to'rt tilni o'rganish g'oyasini ilgari surgan va buni targ'ib qilgan boshqa shaxslar deyarli yo'q edi. U o'z zamonasida yoshlarni rus tilida ta'lim olishni o'rgatish orqali ilm-fan bilan tanishtirishni taklif qilgan. Shuningdek, Behbudiy arab va fors tillarining boy adabiy va ilmiy merosini o'zlashtirishni ham alohida ta'kidlagan. Behbudiy boshqa jadidlardan yana shundagi farq qiladi: u faqat nazariy g'oyalarni ilgari surish bilan cheklanmay, o'z qarashlarini amalda ham qo'llagan. U Samarqandda yangi usuldagi maktab ochib, bu yerda bolalarga bir nechta tilni o'rgatishga harakat qilgan. Behbudiyning maqsadi yosh avlodni faqat o'z tarixiy va madaniy ildizlariga bog'lash emas, balki ularni zamonaviy dunyoga moslashuvchan qilish edi.

Behbudiyning maqolasida tilning bilim olishdagi o'rni alohida ta'kidlanadi. U tilni "bilim eshigi" deb atab, uning inson hayoti va jamiyat rivojlanishidagi strategik ahamiyatini yoritadi¹¹. Quyida bu fikrlarni kengroq tahlil qilamiz:

1. Til – bilim olish vositasi:

Behbudiy tilni insoniyatning bilim va tajriba yig'ishida muhim vosita sifatida ko'radi. Uning fikriga ko'ra, til – bu faqat muloqot vositasi emas, balki yangi bilimlarni o'zlashtirish, o'qib-o'rganish va fikr almashishning poydevoridir. Til yordamida inson turli fanlar, madaniyatlar va tafakkur uslublariga kirib boradi, dunyoqarashini kengaytiradi.

2. Ko'p til bilishning ahamiyati Behbudiy nazdida yoshlarni bir emas, kamida to'rt tilni o'rganishga undaydi. Bunday ko'p tillilik:

-Dunyoqarashni kengaytiradi: Inson turli tillar yordamida yangi madaniyatlar va g'oyalar bilan tanishadi;

¹¹ Mahmudxo'ja Behbudiy. "Maorif va millat", 1913-yil. O'sha davr "Sadoi Turkiston" gazetasi maqolalari.

-Fan va texnologiyaga kirish eshigini ochadi: Ko'p til bilish orqali inson zamonaviy ilm-fan yutuqlarini to'g'ridan-to'g'ri manbalardan o'rganish imkoniyatiga ega bo'ladi;

-Boshqa xalqlarning tajribasini o'zlashtirishga yordam beradi: Til bilish faqat muloqot uchun emas, balki tajriba va bilim almashish vositasi sifatida ham ahamiyatlidir;

Milliy va xalqaro muloqot vositasi sifatida til: Behbudiy boshqa tillarni o'rganishni ham nihoyatda muhim deb biladi. U zamonaviy dunyo sharoitida xalqaro tillarni bilish xalqni global miqyosda rivojlanishiga olib kelishini ta'kidlaydi. Xususan, u arab, fors, rus va ingliz tillarini o'rganishni taklif qiladi, chunki bu tillar orqali ilm-fan va adabiyot sohasida katta boylikka ega bo'lish mumkin.

Til va ma'naviyatning o'zaro bog'liqligi: Maqolada Behbudiy tilni ma'naviy tarbiyaning asosi sifatida ko'radi. U tilni bilish insonning axloqiy sifatlarini, ma'naviy yuksakligini oshiradi deb hisoblaydi. Til orqali odamlar o'zaro hurmat, hamjihatlik va birdamlikni shakllantiradi.

Behbudiy maqolasi bugungi kunda ham dolzarb ahamiyatga ega. Axborot texnologiyalari rivojlangan davrda ko'p tillarni bilish nafaqat shaxsiy rivojlanish, balki mamlakatlar o'rtasidagi o'zaro aloqalarni mustahkamlash uchun ham muhimdir. Shu sababli, "Ikki emas, to'rt til lozim" tamoyili hozirgi avlod uchun katta ilhom manbai bo'lib xizmat qiladi. Mahmudxo'ja Behbudiyning "Ikki emas, to'rt til lozim" maqolasi tilning inson hayotidagi ko'p qirrali ahamiyatini yoritadi. Ushbu asar tilni faqatgina muloqot vositasi sifatida emas, balki intellektual rivojlanish, madaniy boyish va ma'naviyatni shakllantirishning ajralmas qismi sifatida ko'radi. Behbudiy tilni bilim eshigi deb ataydi va yoshlarni kamida to'rt tilni o'rganishga undaydi. Uning fikricha, bu nafaqat dunyoqarashni kengaytiradi, balki turli madaniyatlar va ilmiy manbalarni o'zlashtirishga imkon beradi. Behbudiyning ona tiliga bo'lgan e'tibori alohida ahamiyatga ega. U ona tilini xalqning madaniy merosi va tarixini avlodlarga yetkazuvchi vosita deb biladi. Shu bilan birga, arab, fors, rus va ingliz tillarini o'rganishni taklif qilib, xalqaro miqyosdagi taraqqiyotning zarurligini ta'kidlaydi. Bu tillar orqali nafaqat ilm-fan yutuqlariga erishish, balki xalqaro aloqalarni mustahkamlash mumkinligini ko'rsatadi. Behbudiyning qarashlari boshqa jadidlarning ta'lim va til haqidagi qarashlaridan farqlanadi. Abdulla Avloniy kabi jadidlar asosan ma'naviyat va axloqiy tarbiyaga urg'u bergan bo'lsa, Behbudiy tilning strategik ahamiyatini, ya'ni uning milliy va global rivojlanishdagi rolini yuksak baholaydi. U faqat nazariy fikrlarni ilgari surib qolmay, amalda maktab ochib, yoshlarni ko'p tillarni o'rganishga rag'batlantirgan. Xulosa qilib aytganda, Behbudiyning ushbu maqolasi bugungi kunda ham o'z dolzarbligini yo'qotmagan. Globalizatsiya davrida ko'p tillarni bilish shaxsiy va milliy rivojlanishning muhim omilidir.

Behbudiyning “to‘rt til lozim” tamoyili yosh avlod uchun intellektual va madaniy kamolot sari yo‘l ko‘rsatadigan asosiy g‘oya sifatida xizmat qiladi. Behbudiylarni faqat madaniy va ma’naviy jihatdan emas, balki iqtisodiy taraqqiyotning ham asosiy omillaridan biri sifatida ko‘rgan. U o‘z maqolasida xalqaro tillarni o‘rganish orqali tijorat va texnologiyalar bilan shug‘ullanishni osonlashtirish mumkinligini ham ta’kidlaydi.

Behbudiylar o‘z qarashlarini amalda isbotlagan, ya’ni u tashkil etgan maktablarda bir nechta til o‘rgatilgan. Uning bu tashabbuslari boshqa jadidlar tomonidan ham e’tirof etilgan va keyinchalik o‘z maktablarini tashkil etishda namuna bo‘lib xizmat qilgan. Behbudiylar ko‘p tillarni bilish insonning shaxsiy rivojlanishi, zamonaviy ilm-fan yutuqlari va texnologiyalarni o‘zlashtirishga xizmat qilishini ta’kidlaydi. Uning fikricha, yosh avlod ko‘p tillarni o‘rganish orqali mustaqil fikrlashga, tahliliy qobiliyatni rivojlantirishga va global dunyoda o‘z o‘rnini topishga qodir bo‘ladi. Behbudiylar boshqa jadidlar singari ta’limga e’tibor qaratgan bo‘lsa-da, uning tilga bo‘lgan qarashlari kengroq bo‘lgan. Masalan, u xalqaro miqyosda faoliyat yuritadigan avlodni tarbiyalashni ko‘zlagan. Bu jihatlarni uni jadidchilik harakatining boshqa namoyandalari sezilarli darajada ajratib turadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdurashidov Z. Jadidlar. Mahmudxo‘ja Behbudiylar. – T.: Yoshlar nashriyot uyi, 2022. – B. 101.
2. Boyzoqova U. Ona tilimizning qadri va qaddini yuksaltirish - barchamizning burchimiz // <http://til.gov.uz/uz/news-and-announcements/advisory/17>
3. Mahmudxo‘ja Behbudiylarning til borasidagi qarashlari // <https://zamin.uz/uz/jamiyat/79822-mahmudxoja-behbudiylarning-til-borasidagi-qarashlari.html>
4. Narimonov B. Milliy tilni yo‘qotmak millatning ruhini yo‘qotmakdur // <https://yuz.uz/uz/news/milliy-tilni-yoqotmak-millatning-ruhini-yoqotmakdur>
5. Ibragimov S.I. Jadidchilik harakati // Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. Volume 1. Elektron manba: www.oriens.uz. Aprel, 2021. – B. 120.
6. Nazarova Sh. “Uchinchi Renessans — jadidlar maslagi” // Yangi O‘zbekiston № 227 (749), 2022 yil 5 noyabr’.
7. <https://yuz.uz/file/newspaper/dc3650aa3d7478fbd53c5bf558bf1bf7.pdf>